

Het praktijkonderzoek waarvan in deze tekst verslag wordt gedaan, is onderdeel van een Fontysbreed praktijkonderzoek naar bildung, tussen 2017 en 2020 uitgevoerd onder leiding van Wouter Sanderse, lectoraat Beroepsethiek van de Leraar.

Wat onderwijs kan betekenen voor 'de binnenkant' van een student

DOOR:

ESTHER SOMERS

e.somers@fontys.nl

Dit beeld staat voor mij symbool voor hoe je soms vast kunt zitten in een dilemma en hoe nieuwe inzichten rond een ervaren dilemma bevrijdend kunnen werken.

Bildung en burgerschap in het hbo

Bildung binnen een hbo-context gaat voor mij over de vraag op welke manier studenten zich als burger willen en kunnen verhouden tot wat er speelt in de maatschappij en over hun rol en taak in die maatschappij binnen de professie waarvoor zij worden opgeleid. In mijn werksituatie is dat een leerkracht basisonderwijs. Zoals Biesta (2015) stelt is een (basis)school een oefenplaats om te leren deelnemen aan de maatschappij. Een gevoeligheid ontwikkelen voor het zich willen en kunnen verhouden tot de ander en het andere dan wat iemand kent, zie ik als een belangrijke uitdaging voor studenten. Deze gevoeligheid ontwikkelen gaat naar mijn idee vaak over het leren kennen van persoonlijke en professionele grenzen en overtuigingen en de bereidheid daar open en eerlijk naar te kijken. Voor een student die leerkracht wil worden, kan dat gaan over vragen als: hoe sta jij in de zwartepietendiscussie, welke ruimte is er in jouw onderwijs voor culturele diversiteit, hoe kijk je aan tegen klimaatverandering en technologische ontwikkelingen en jouw rol daarin als leerkracht van de nieuwe generatie volwassenen die vandaag in jouw klas zit, welke verantwoordelijkheid voel jij als leerkracht? Hier open en eerlijk naar kijken, kan zorgen voor een nieuw inzicht in wat een student ten diepste belangrijk vindt. Misschien blijkt hij bijvoorbeeld niet zo tolerant te zijn als hij aanvankelijk had gedacht. Mogelijk ontdekt een student juist de culturele diversiteit in de maatschappij een belangrijk thema te vinden als leerkracht. Iets waar hij zich eerder niet van bewust was.

Voor een docent die wil bijdragen aan de bildung van leerkrachten-in-opleiding is het in mijn ogen van belang nieuwsgierig te zijn naar de mens achter de student. Wat beweegt hem? Wat vindt hij nastrevenswaardig? Welke twijfels houden hem daar mogelijk in tegen? Een docent probeert zicht te krijgen op de ontwikkeling van het moreel kompas van een student. Vervolgens is het de uitdaging de student in contact te brengen met voor hem betekenisvolle thema's die een beroep doen op zijn moreel kompas en hem uitnodigen om bekende terreinen met nieuwe ogen te bekijken.

In 2019 heeft FHKE een nieuwe opleidingsvisie geschreven. In deze nieuwe visie krijgt bildung een grotere plaats in het opleiden van studenten. Er is meer aandacht voor de persoon van de student, zijn persoonlijke leervragen en ambities en wie hij wil zijn als mens en als professional. Het van dichtbij volgen van het

leerproces komt de bildung van de student ten goede, omdat de docent direct beschikbaar is om bij te dragen aan het vormingsproces van de student. Daarnaast is in elke leeruitkomst, dit is een set van leerwegaafhankelijke opleidingsdoelen, het onderdeel 'reflectie' opgenomen en zijn de leeruitkomsten meer open beschreven, waardoor de invulling daarvan door de student gekleurd kan worden op basis van zijn persoonlijke drijfveren. In de bijeenkomsten met studenten proberen docenten via inspirerende input, feedback, groepswork en coaching steeds aandacht te hebben voor de persoon van de student en zijn leerproces. De docent is nu meer betrokken bij het leerproces van de studenten in de vorm van formatieve feedback, daar waar eerst veel aandacht uitging naar een summatieve beoordeling aan het einde van het leerproces. Bij formatieve feedback bespreekt een student met een docent het leerproces waar hij middenin zit. Een docent is dan staat om in dat proces mee te denken, te sparren over mogelijkheden, bij te sturen of aan te scherpen waardoor het leren van student zich verdiept. Dit verhoogt de betrokkenheid bij het leerproces omdat student en docent samen werken aan de ontwikkeling van de student.

Dilemma's verkennen

In het eerste onderzoeksjaar van het bildungsproject heb ik via videofragmenten en interviews onderzocht welke vaardigheden zes collega-docenten volgens henzelf inzetten om bij te dragen aan de persoonsvorming van studenten en in welke mate hun studenten deze vaardigheden bij hen herkennen. Vaardigheden die docenten uit hun videofragmenten haalden en die ook als zodanig werden herkend door studenten zijn onder andere: een kritische reflectieve dialoog in gang zetten, aandacht hebben voor de bewustwording en houding van de student, ruimte bieden voor de student om persoonlijk in te vullen wat voor leerkracht hij wil zijn en je open en kwetsbaar op durven stellen. Deze vaardigheden zijn eerder benoemd door docenten in een onderzoek van Jansen (2017). In mijn onderzoek bleek dat docenten het heel waardevol vinden zo gericht stil te staan bij hun handelen. Zij gaven bijvoorbeeld aan dat het hen goed deed te horen dat studenten precies dezelfde vaardigheden bij hen herkenden, als zij bij zichzelf. Ook ontstonden er verrassende situaties. Zo reageerde een docent op de resultaten van het interview met studenten: "Goh, studenten dichten mij veel vaardigheden toe!" Of een docent die vertelde: "Ik denk dat studenten deze vaardigheden niet zullen herkennen, maar ik heb in mijn lessen wel altijd deze intenties." De deelnemende docenten gaven aan dat deze werkwijze hen inzicht gaf in de mate waarin het hen lukt hun onderwijsdoelen te bereiken. Een docent zei hierover: "Ik kom door dit onderzoek meer te weten over wat mijn onderwijs kan betekenen voor 'de binnenkant' van een student". Ook studenten die de beelden van de docenten bekeken, gaven aan dit een zinvolle taak te vinden. Een student gaf terug: "Het is eigenlijk best interessant voor ons als toekomstige leerkrachten om zo precies naar de intenties van een docent te kijken, wat hij probeert te bereiken en hoe hij dat doet."

Nadat ik in het eerste onderzoeksjaar de vaardigheden van docenten had onderzocht, wilde ik die persoonsvormende vaardigheden van de docent in het tweede onderzoeksjaar graag inzetten door me te verdiepen in het werken met studenten aan hun persoonsvorming. In de deeltijd zijn studenten bezig met de set van leeruitkomsten rond 'professionaliteit en identiteit'. Thema's die zijn gerelateerd aan bildung kunnen hierbinnen prima een plek krijgen. Een van de leeruitkomsten gaat over morele dilemma's die een student ervaart in het onderwijs dat hij geeft en hoe hij daar als leerkracht mee omgaat en mee om wil gaan. In het ontwerp onderzoek heb ik mij laten inspireren door de fenomenologie van Van Manen (2014) die aandacht geeft en waarde hecht aan de pre-reflectieve *lived experiences* van een leerkracht. Dat zijn situaties die zich in de dagelijkse praktijk heel precies hebben afgespeeld zonder oordelen of interpretaties. Deze vormen volgens Van Manen een krachtig bron van kennis over het handelen van een leerkracht. Want een leerkracht maakt op een dag in een *split second* duizenden grotere en kleine beslissingen, zonder daar eerst uitgebreid over te kunnen nadenken en alternatieven af te wegen, hij handelt! 'Geëngageerde onmiddellijkheid' noemt Van Manen (2014) dat. Spreek je een leerling aan op ongewenst gedrag of laat je het nu even voor wat het is? Spreek je hem persoonlijk en dichtbij aan of ten overstaan van de hele klas? Wijs je hem terecht of wil je eerst zijn kant van het verhaal horen? Oordeel je al of stel je je oordeel uit?

Via het beschrijven van een dilemma als een pre-reflectieve *lived experience* bedacht ik dat we die 'onmiddellijkheid' kunnen blootleggen en achteraf bestuderen. Want zoals Van Herpen (2013) stelt, laat de onderwijspraktijk zich via zulke beschreven anekdotes betrappen op wat zij ten diepste is: een moreel speelveld. In het kader van 'slow learning' wilde ik graag veel tijd nemen voor casussen van studenten waarin zij een moreel dilemma ervaren in het contact met kinderen in hun stageklas. Daarom heb ik vier wekelijkse bijeenkomsten ontworpen om met studenten aan de slag te gaan met hun dilemma's. In de eerste bijeenkomst hebben we met elkaar verkend wanneer zij iets ervoeren als een dilemma. Studenten merkten dat zij daar echt verschillende beelden bij hebben, waardoor zinvolle toelichtingen volgden. Een student gaf aan: "Een dilemma is voor mij het kiezen tussen goed en fout. Maar je weet niet altijd wat de goede of de foute keuze is en dan wordt het een dilemma." Een andere student reageerde hierop: "Voor mij is een dilemma juist het kiezen tussen twee of meer goede. Juist omdat alle opties goed lijken of zijn, is het een dilemma voor mij." Een derde student bracht in: "Nou, als alle opties goed zijn, heb ik geen dilemma, hoor, want dan maakt het niet uit wat ik kies. Alles is dan toch goed?!"

Na deze bijeenkomst hebben studenten zelf op een fenomenologische wijze (zie kader) een actueel dilemma uitgeschreven dat speelde in hun stage.

Schrijf een anekdote (Van Manen, 2014) waarin een dilemma speelt:

- Beschrijf het moment als een kort en zeer simpel verhaal (300 tot 600 woorden)
- Focus op één enkel voorval. Wat is de centrale gebeurtenis hierin? Wat gebeurde er?
- Begin je verhaal dicht bij deze centrale gebeurtenis door een interessante, simpele en directe startzin.
- Neem belangrijke concrete details op in het verhaal, zoals specifieke acties, gebaren, geluiden, indrukken (wat zag, hoorde, voelde, dacht, deed je?)
- Neem quotes en dialogen in je verhaal op van 'wie wat zei'.
- Rond het verhaal kort nadat je de centrale gebeurtenis hebt beschreven af.
- Gebruik een effectieve slotzin die het belang van het verhaal benadrukt.

In de tweede bijeenkomst werden deze anekdotes onder grote interesse van de studenten aan elkaar voorgelezen. Het werkt verbindend om te horen wat de dilemma's zijn waar anderen mee worstelen in de onderwijspraktijk. Studenten hebben zich in twee- of viertallen gebogen over vragen met betrekking tot hun dilemma. Gaat jouw dilemma over wie je bent als professional, over hoe jij je verhoudt tot je leerlingen of over wat jij vindt dat in een onderwijsetting zou moeten gebeuren? Ligt er aan jouw dilemma een interpersoonlijk en/of intra-persoonlijk conflict ten grondslag? Prevaleert in jouw dilemma de kwestie zelf of gaat het je vooral om de relatie(s) met de kinderen? En welke conflicthanteringstijl (Geerts, Van Laeken & Mitzschke, 2009) wordt zichtbaar in jouw dilemma: vechten, aanpassen, vermijden, samenwerken en/of onderhandelen? En herken je die stijl ook in andere contexten dan een schoolcontext?

Er ontstond betrokkenheid bij de verschillende anekdotes, waardoor studenten elkaar echt bevroegen op hun overtuigingen, op de onderbouwing van hun keuze over de wijze waarop zij in het dilemma hadden gehandeld en wat hen dat vertelde over wie zij willen zijn als leerkracht. Een student vertelde: "Ik ontdek nu pas waarom ik vaak zulke keuzes maak. Het raakt aan mijn kernwaarde vertrouwen." Twee andere studenten waren met elkaar gesprek en ontdekten al pratend dat er meerdere passende alternatieven zijn bij een dilemma: "Dit inzicht werkt voor mij bevrijdend! Het geeft me rust en ruimte". Andere opmerkingen van studenten tijdens de bijeenkomsten waren: "Ik denk dat als ik eerder het perspectief van de ander had genomen, ik anders gehandeld had." Ik hoorde ook: "Ik voelde me afgewezen, niet gezien, niet serieus genomen door de leerling en daarom was ik alleen nog maar met mezelf bezig. Ik kon pas zijn perspectief innemen, toen ik voor mijn gevoel het machtsspel had gewonnen. Alsof er toen pas weer ruimte kwam in mijn hoofd voor de ander. Ik vraag me af hoe vaak ik dat eigenlijk doe. Best vaak, denk ik." Een andere student deelde over zijn proces: "Nu ik er zo naar kijk, denk ik dat dit kind dacht dat ik partij koos voor de ander, hoewel ik dat helemaal niet deed, maar zo kan hij het wel ervaren hebben."

In de laatste twee bijeenkomsten hebben we aandacht besteed aan het UI-model van Korthagen en Vasalos (2000). Studenten probeerden te duiden of zij de keuzes die zij maakten in hun dilemma konden verklaren vanuit de verschillende lagen van de ui. Dit model laat verschillende lagen van de persoonlijkheid zien. Van buiten naar binnen zijn dat: omgeving, gedrag, vaardigheden, overtuigingen, identiteit en betrokkenheid. Studenten kregen zo meer inzicht in hun gedrag en de oorsprong ervan.

In de evaluatie van deze vier bijeenkomsten op mijn rol als begeleider was het mooi om te horen dat studenten dezelfde docentvaardigheden benoemden als die in mijn eerste onderzoek onder collega-docenten naar voren kwamen. Een student zei daarover tegen mij: "Je stelt jezelf kwetsbaar op door ook een persoonlijk dilemma in de vorm van een anekdote met ons te delen, samen uit te werken en daar feedback aan ons op te vragen."

Bewuster handelen

Door dit ontwerponderzoek heb ik echt gezien dat het van wezenlijk belang is om studenten te confronteren met wie en hoe zij zijn voor de klas, in contact met kinderen en in hun rol als leerkracht. Het is waardevol voor studenten om stil te staan bij de keuzes die zij maken en wat dit zegt over de persoon die zij zijn; hun waarden, opvattingen en overtuigingen. Daardoor kunnen zij hun moreel kompas beter afstemmen op wat zij opvatten als hun rol en taak en daardoor worden zij krachtigere en pedagogisch tactische leerkrachten die authentieker aan het werk kunnen met kinderen. Zulke leerkrachten zorgen ervoor dat kinderen zich vanuit een (pedagogisch) veilige leeromgeving kunnen ontwikkelen.

Wanneer studenten stilstaan bij de keuzes die zij maken, kunnen zij veel bewuster zijn van hun handelen in de klas en van hun reacties naar kinderen toe. Zij worden zich door zulke bijeenkomsten bewust van de achterliggende drijfveren van hun keuzes en wat dat zegt over hun waarden, normen en overtuigingen. Daardoor denken zij na over de vraag wie zij willen en moeten zijn als leerkracht; welk appel er op hen gedaan wordt vanuit kinderen, ouders, directie en overheid. Zij ontwikkelen allemaal, sommige langzaam, andere wat sneller, een gevoeligheid voor het perspectief van de ander en zien wat dit oplevert bij het analyseren van een dilemma en tot de juiste afweging te komen.

Wil je als docent ook aan de slag met dilemma's die studenten in hun beroep ervaren? Heb dan aandacht en neem echt de tijd, *slow learning*. In gesprekken met studenten worden hun overtuigingen over wie zij

denken te willen en moeten zijn als professional duidelijk. Hier kritisch naar kijken en op doorvragen helpt hen om beter zicht te krijgen op hun professionele identiteit.

Over de auteur

Fontys Hogeschool Kind en Educatie (FHKE) leidt studenten op tot leerkrachten in het basisonderwijs, tot pedagogisch managers en tot masters in 'Leadership in Education', en 'Leren en Innoveren.' Het instituut is gehuisvest op vijf locaties: Eindhoven, Tilburg, Den Bosch, Veghel en Venlo. Ik ben Esther Somers, opleidingsdocent bij FHKE, in Eindhoven.

Op de opleiding verzorgt Esther Somers onderwijs aan studenten binnen de domeinen 'taaldidactiek' en 'onderzoek'. Daarnaast begeleidt zij in haar rol als tutor studenten bij hun persoonlijk leerproces binnen de leeruitkomsten 'gedifferentieerd pedagogisch didactisch handelen' en 'vakinhoudelijk en vakdidactisch bekwaam.' Ook begeleidt zij studenten binnen de minor 'experience abroad' en bij het traject 'verbreding/verdieping vanuit persoonlijke leiderschap'. Tot slot verzorgt ze bijeenkomsten die aansluiten bij de leeruitkomst 'professionaliteit en identiteit'.

Bronnen

Biesta, G. (2015). *Het prachtige risico van onderwijs*. Culemborg: Phronese.

Jansen, C. (2017). *Persoonsvorming in Lerarenopleidingen voor Basisonderwijs*. Masterscriptie Onderwijskunde. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam

Korthagen, F. & Nuijten, E. (2019). *De kracht van reflectie*. Amsterdam: Boom uitgevers

Korthagen, F. & Vasalos, A. (2000). *Maatwerk bij het begeleiden van reflectie*. Paper gepresenteerd op het VELON-congres 2000. Veldhoven.

Scharmer, C. (2017). *Theorie U. Leiding vanuit de toekomst die zich aandient*. Zeist: Christofoor

Stevens, L., Kelchtermans, G. & Korthagen, F. (2008). *Leraar wie ben je?* Antwerpen/ Apeldoorn: Garant

Stevens, L. & Bors, G. (2013). *Pedagogische tact*. Driebergen: Nivoz.

Van Herpen, M. (2013). *Ik, de leraar*. Uitgeest: Centrum voor Pedagogisch Contact

Van Kan, C., Brouwer, P. & Zitter, I. (2012). *'Bumpy moments' in de dagelijkse onderwijspraktijk. Een verkenning in het speciaal onderwijs, primair onderwijs, voortgezet onderwijs en middelbaar beroepsonderwijs*. 's Hertogenbosch/ Utrecht: Expertisecentrum Beroepsonderwijs

Van Manen, M. (2014). *Weten wat te doen wanneer je niet weet wat te doen*. Driebergen: Nivoz.

Van Manen, M. (2014). *Phenomenology of practice: meaning-giving methods in phenomenological research and writing*. London, UK: Routledge.

Verhoeven, W. & Verhage, H. (2007). *Een dozijn dilemma's, dertien oplossingen*. Aarle-Rixtel: Associatie Voor Coaching

Geerts, W., Van Laeken, M. & Mitzschke, M. (2009). *'Wat zou jij doen? Leren van dilemma's in de onderwijspraktijk'*. Bussum: Coutinho